mokslas menas literatūra

DRAUGAS

ANTROJI DALIS / 1982
GEGUŽĖS MĖN. 8 d. / MAY 8, 1982
PART TWO — Nr. 98 (19)

Šiame numeryje:

Pora paradoksų apie tautinį stilių.
Universitas Vilnensis: du leidiniai vokiečių kalba.
Pasaulio sutvėrimas šių dienų šviesoj.
Temide, teisėjas ir gyvenimas.
Zitos Sodeikienės eilėraščiai Motinos dienai.
Radiniu Vilniuje besidžiaugiant: žvilgsnis į knygų leidėją Adomą Dundzilą.
Vytauto O. Virkau ir Henrietos Vepštienės ekslibriai.
Nauji leidiniai.

Kertinė Parašte

Pora paradoksų apie tautinį stilių

Prieš kurį laiką, priimant į Los Angeles Dailiųjų menų klubą architektus Joną ir Rimą Mulokus, man teko raštu atsiliepti į senjoro prakalbą apie stilių ir lietuviškumo elementus mūsų architektūroje.

Aš pasigedau aiškesnių aptarimų, kokios būtų mūsų tautinės architektūros problemos. Ką reiškia "ieškoti tautinio stiliaus"? Kaip jis galėtų atsiskleisti įvairiuose statiniuose? Ne vien bažnyčiose, bet ir kituose viešuose pastatuose, paminkluose, supermarketuose ar gazolino stotyse? Pagaliau, tavo ir mano namuose? Kaip mūsų architektai modernistai sprendžia tas problemas užsieniuose ir tėvynėje?

Ir tai turėtų rūpėti ne tik architektam, o ir visų dailiųjų menų lietuviam kūrėjam. Moderniojo stiliaus estetikos principai čia bendri visiem.

Sutiksiu, kad šio šimtmečio sąvartoje ir dar kiek anksčiau, pradėjus švisti lietuvių vad. tautinio atgimimo aušrai, mūsų demokratinė inteligentija gal neturėjo kitos geresnės išeities, kaip ieškoti dvasinės atsparos versmių ir tautinio stiliaus elementų išskirtinai mūsų tautosakoje, sodiečių trobose, koplytstulpių drožiniuose, audiniuose ir pan.

Bet kai tauta labiau išsivystė, sustiprėjo ir jos kultūra iškilo, šiandien taip nebeturėtų būti.

Kai kadaise liaudies poetai dėjo žodžius į dainas, o dainininkės "kompozitorės" atrinkinėjo joms melodijas, kai dievdirbiai drožinėjo skulptūras, meistrai rentė namų stogus ir kitą apdailą, langus ir gonkas puošė žirgeliais, vestuvininkai šauniai trepseno, biržietiško alaus užgėrę, tai niekas iš tų kūrėjų, daugiausia beraščių valstiečių, nekėlė sau meno filosofijos klausimų, nė galvote negalvojo, koks čia yra ar turėtų būti jų pramanų "tautinis stilius".

Jie tiesiogiai, spontaniškai reiškė savo dvasią, turimas vizijas, savo tikybą, pačius save. Ir tai atliko natūraliausiai, o taipgi drauge ir autentiškiausiai, be svetimų įtakų ar beveik be jų.

Ir tik vėliau mes kiti, daugiau prasitrynę, ėmėm sukti galvas, kaip iš tų kilnių beraščių mokytis jų primityvumo. Atsitiko taip, kad mes tik juose atpažinom tautinio stiliaus elementus, ir kai kurie pradėjom išvedinėti kriterijus, ką galima ir reikia vadinti tautine kūryba. Pavyzdžiui, net L. Sagio Grandinėlei buvo prikišta, kad lietuvis neturi teisės ir šokti per smarkiai, kadangi tai esą nebūdinga liurbiškam lietuvio būdui.

Tūli ėmė dėstyti, kad jei kur tų tautodailės elementų, standartinių stiliaus formų ir daugelio baudžiavos laikmečio manierų stinga, tai jau nebebus vertinga tautinė kūryba. Tai bus "tarptautinė", "nelietuviška", "svetima", bevertė kūryba, slopinanti mūsų tautinę dvasią ir dargi išniekinanti mūsų tikrąją kultūrą...

Po šimto metų toks tautinės kultūros supratimas ir josios elementų ieškojimo metodai, man rodos, virto nesmagi klaida ir įrotarpiais aiški žala.

Pažinti ir mylėti lietuvių liaudies kultūrą, josios folklorą visada bus gera ir naudinga, beveik būtina. Tik nereikia pamiršti, kad tatai buvo sukurta visai kitokiom sąlygom, su kitokiom psichologinėm nuotaikom ir kitokio kultūrinio lygmens žmonių. Ir tosios kultūros paskirtis bei funkcija taip pat buvo kita.

Ir kodėl mes turėtume įstrigti ne mūsų laikų, o anų laikų tėkmėj? Patys ieškokim, bandykim ir kurkim toliau, savo būdu ir skoniu, pagal mūsų naujojo gyvenimo sąlygas ir poreikius, be reikalo nelaužydami galvų, kur pasireikš ir kas bus "tautiškas stilius", ir kas ne.

Tas naivumas ir provincialumas šiandien jau gana silpnoki ramentai. Norim ar nenorim — dabartinė kultūra neišvengiamai tampa universalinė. Ir dėl to labai neliūdėkim: tautiški jos bruožai prisidės savaime, kaip jie prisideda ir kituose aukštesnės civilizacijos kraštuose. Jų kūrėjai daug nesikankina, kokie tautiški bruožai slypi pvz. džiaze, abstraktinėj tapyboj, metalo laužo skulptūrose, ar balete, Los Angeles aerodromų, ar ir vasarnamių statybose Arrowhead kalnuose.

Atšventęs prinokusią 85 metų sukaktį, žinomas amerikiečių kompozitorius ir muzikos kritikas Virgilis Thomsonas neseniai šitaip aptarė savo muzikos tautiškumą: "Kelias rašyti amerikietiškai muzikai yra paprastas. Viskas, ko reikia, tai būti amerikiečiu. O tada rašyti visokios rūšies muziką, kokią tik nori"...

Be abejo, tai kraštutiniška pažiūra, kuri suskamba paradoksiškai, bet užtat ryškiai ir aiškiai. Dešimtmetį pagalvojus, man ėmė patikti ir panašus vieno lietuvio dailininko, atvykusio iš Paryžiaus su paroda Chicagon, atsakymas į provokuojantį klausimą su priekaištu, kad jo modernistinei tapybai stinga lietuviškumo.

Jis atsakė maždaug taip: — Gimiau Lietuvoj, esu lietuvis, kalbu iš galvoju lietuviškai. Taigi, spėju, viskas, ką sukuriu, yra lietuviška...

Baigdamas nuo savęs pridėsiu dar kitą paradoksą.

Gal jau atėjo metas mum nebesiriboti baudžiavų laikmečio akiračiais? Viskas, kas lietuvių padaryta, ir viskas, kas jos gyventojų, tegu ir praeities svečių imigrantų bei ateivių, mūsų šalyje buvo sukurta, pasakyta, tapyta, dainuota, vaidinta, šokta, verkta ir džiaugtasi, kentėta ir mylėta — yra mūsų Lietuvos kultūros turtai, mūsų šalies kūrybinio stiliaus išraiška. Liaukimės tai ignoruoti ir vis kitiem atiduoti.

Kiekviena gyvastinga tauta absorbuoja įnašus ir įtakas, o ne jų kratosi, ar jų bijo. Tik mes vis dar kitaip, vis atžagariai.

Kas yra ir dar bus sukurta modernaus lietuvio — dabartinio naujojo lietuvio, — išreiškiančio vėliausius jo sielos, jo dvasios, jo buities ir tekančio gyvenimo poreikius, tas bus lietuvių tautos kultūra ir tai bus mūsų tautinis stilius.

Šitokiai kultūros sociologijai paneigti, žinoma, nesunku rasti limonado. Jo gamyba mes vis dar užsiiminėjam.

Bet žvelkim, kaip srovena gyvenimas. Jis mus badys tik tada, jei patys drąsiai jo nečiupsim tiesiai už ragų.

Bronys Raila

Du leidiniai vokiečių kalba

UNIVERSITAS VILNENSIS

K. JANULIS

REVAL UND DIE BALTISCHEN LAENDER. J. G. Herder Institut Marburg / Lahn 1980. „UNIVERSITAS VILNENSIS" von Johann Anton Preuschhoff, S.J. Eine Hochschulprogrammschrift der Barockzeit von Povilas Reklaitis.

*

Autorius įžangoje užsimena Vakarų valstybių buvusį nusistatymą prieš Rytų Europos kraštus, ypač prieš mažas valstybes, kai kurias kalbines bendruomenes, socialines grupes ir muziejų, archyvų bei bibliotekų jomis nesidomėjimą, diskriminaciją, arba visišką atmetimą jas liečiančių kultūrinių apraiškų bei istorinės medžiagos. Tos nuotaikos po dviejų pasaulinių karų dabar jau sušvelnėjusios.

Lietuva savo didele praeitimi užsitarnavo kur kas daugiau negu sampratą, kad maža tauta turinti būti lojali didžiajai, skelbti didžiosios moralę, atšvęsti retkartinę jos garbę, kentėti jos negales, skalbti didžiųjų nešvarius marškinius ir teisintis jų kurčioms ausims...

Vis dėlto žmonių santykiai lieka tamsiai neaiškūs, ir šie diskriminuojantys jausmai yra sunkiai bepagydoma istorinė blogybė, tapusi „dorybe", kilusia iš „uralt" rasinių, religinių ir idėjinių teorijų, suformuotų savęs gerbimo emocijų bei išvystytų „superiority" kompleksų, inspiruotų egoizmo, su intencija praturtėti. Ar kada nors mažosios tautos bus įtrauktos lygiomis teisėmis į konstruktyvų bendrą darbą, parodys ateitis.

Palyginimui prisimintini istoriniai įvykiai prieš 400 metų. Kai Vilniaus universitetas buvo pradėtas kurti, anglai skelbėsi „išrinkta Dievo tauta", kilusia iš izraelitų dingusių genčių, skaičiumi lygi lenkams, pradėjo kolonizavimą trečdalio žinomo pasaulio ir, įsitvirtinę Šiaurės Amerikos kontinente, išnaikino „Dievo neišrinktos tautos" indėnus, priešingai ispanų konkvistadorams, kurie leido Pietų Amerikos indėnams gyventi. Kiek vėliau, kai buvo spausdinama pirmoji Vilniaus universiteto istorija, britai ne visai džentelmeniškai varžėsi su kitais dėl Afrikos negrų vergų prekybos ir jų pristatymo monopolio sparčiai augančioms Amerikos plantacijoms ir laimėjo...

Bet šių dienų anglosaksiški amerikiečiai pasitenkina formule „How to get rich by being son of a bitch"... — kas turbūt jau reikštų pažangą žmonių bendravimo srityje...

Autorius, tiesos ieškotojas, imasi nušviesti parinktą istorijos sandėlyje įvykį ir savo leidiniu supažindina vokiečių visuomenę su Vilniaus universiteto pirmąja istorija, parašyta J. A. Preuschhoffo, S.J., lotynų kalba 1707 metais. Gale pridėtos keturios originalių puslapių faksimilės. Istorijos titulinis viršelis barokinio stiliaus, dailaus šrifto. Kartu tai yra metaforiškai uždaro turinio atskleidimas, pradedamas žodžiais:

UNIVERSITAS VILNENSIS,
JAGIELLONICO —
BATOREANA

Laurearum Academicarum Florida,...

Vengrų kilmės Lenkijos karalius ir Lietuvos Didysis Kunigaikštis S. Batoras, vedęs Žygimanto Augusto seserį Oną Jogailaitę, suteikia vardą universitetui.

Taigi skelbiama Jogailos-Batoro universitetas esąs „akademinių laurų sodas..." Toliau puslapyje randama dedikacija, titulai ir paaiškinimai.

Kitoje lapo pusėje — Vilniaus akademijos ir universiteto herbas, kuris yra identiškas su Didž. Lietuvos Kunigaikštijos herbu — Vyčiu. Šiuo herbu sujungiama praeities pagoniškų Lietuvos kunigaikščių Vytenio, Gedimino, Algirdo, Jogailos ir Vytauto herbo kilmė, vaizduojant raitą karį — šauklį, pranešėją, kuris šiuo atveju šaukia pažangius kandidatus į „akademinius laurus". Apačioje rimuotos eilutės išdidžiai, alegoriškai paaiškina:

„Lietuvos tautai ir išminties deivei vienodai yra nedalomi skydai: garbė kovos ir meno".

36 lapų istorija padalinta į 6 dalis, kurių kiekviena pradedama „Laureae academicae..." metafora, teikiančia garbę ir pasitikėjimą mokslo vietai, kur visos žinojimo sritys pražysta kaip „laurų sodas".

Pirmoji dalis paaiškina 1578 m. popiežiaus Grigaliaus XIII bulę, Jėzuitų kolegijos įsteigimą ir jos vystymąsi į akademiją.

Antroje dalyje primenami Lietuvos kunigaikščiai, įvedę Lietuvon krikščionybę, išskaičiuojamos suteiktos privilegijos, pradedant Steponu Batoru ir baigiant Augustu II-ju, ypač vertinant šį už medicinos mokslo įvedimą ir t.t.

Pačios knygos autorius J. A. Preuschhoff gimęs 1663 m. senajame prūsų Ermlande (Varmėje). Tai vienos prūsų genties žemė, užkariauta ir kolonizuota vokiečių riterių. Toje vietoje Preuschhoffo pavardė dažnai sutinkama. Buvusi tenai ir vietovė tuo pačiu vardu. Pavardė liudija, kad „sodybos savininkas" esąs prūsas. Autoriaus nuomone, galimas dalykas, kad ta sodyba buvusi gyvenvietė prie vokiško dvaro ar kaimo, kur gyveno skirtingomis teisėmis prūsiškos kilmės gyventojai.

1679 m. Preuschhoffas įstojo į jėzuitų ordiną. Studijavo teologiją Vilniaus akademijoje. Mokslus baigęs, pasiliko Didž. Lietuvos Kunigaikštijoje, dirbo misionieriaus ir mokytojo darbą Oršoje, Vitebske, Nesvyžiuj, Turove ir dėstė filosofiją Kražių kolegijoje, Žemaitijoje. 1706-1707 m. jis dėstė fizikos ir metafizikos kursą Vilniaus akademijoje ir ten įsigijo teologijos daktaro laipsnį. Taip pat manoma, jog buvo gavęs laisvų menų ir filosofijos daktaro laipsnius, mokęs graikų ir hebrajų kalbas, mirė 1721 m. Braunsberge.

„Universitas Vilnensis" yra pirmoji universiteto istorija, apžvelgianti 128 metų institucijos gyvavimą, bet gerokai striuka, stokojanti šaltinių ir dokumentacijos, todėl šlietina prie proginių raštų. Bibliografai šios knygos buvo priskaitę tik 5 žinomus egzempliorius. Šeštasis rastas ir įgytas 1964 m. Marburge dr. P. Reklaičio. Jau 1939 m. P. Reklaitis savo gimtajame Kaune pradėjo rinkti lituanistinę archyvinę medžiagą, bet tik mažą dalį to buvo galima paimti 1941 m. į Vokietiją išsikeliant, daug kas žuvo karo verpetuose. Kas šiandien turima, surankiota nelengvu kolekcionavimo darbu pokariniais dešimtmečiais. Dr. P. Reklaitis savo rinkinius dabar konsoliduoja ir kataloguoja, juos ruošdamas kaip visumą, kuri pavadinta „Litauen Archiv Reklaitis" (LAR), perduoti vienai Vak. Vokietijos retųjų leidinių saugyklai.

Vilniaus universiteto Didysis kiemas XIX a. amžiaus pirmoje pusėje. Litografija iš J. K. Vilčinskio „Vilniaus albumo".

DOKUMENTATION OSTMITTELEUROPA. 400 JAHRE UNIVERSITAET WILNA IM SPIEGEL DER LITAUISCHEN UND POLNISCHEN PRESSE. 1579-1979. Bearbeitet von Dr. Povilas Reklaitis. Johann - Gottfried - Herder - Institut. Marburg an der Lahn, April 1981, 108 psl., kaina DM 5,50.

*

Autorius įžangoje pažymi, kad Vilniaus Universiteto 400 metų įsteigimo sukaktis buvo minima lietuvių išeivijoje ir Lietuvoje. Ypač JAV lietuvių kolonijose sukaktis atšvęsta gausiais plataus masto parengimais. Buvo išleisti dideliais kiekiais įvairūs spaudiniai, moksliniai straipsniai, monografijos, informaciniai rašiniai, pasakytos kalbos sambūriuose ir t.t.

Anksčiau, apie 1978 m., lenkų emigrantai visoje Didž. Britanijoje kiek mažesniais kiekiais, bet su lenkams tipingu nusiteikimu straipsniais spaudoje ir parengimais sukaktį taip pat paminėjo. Katalikai šventę paminėjo Varšuvos katedroje, ką ir Vakarų spauda pastebėjo. Dviejų dienų šventė, dalyvaujant Lenkijos Episkopatui, buvo kardinolo Višinskio pradėta iškilmingomis Mišiomis. Rytų bloko spauda, gal daugiau iš pareigos „internacionaliniam solidarumui", įvykį paminėjo. Bet nekomunistinių Vakarų publicistika nerado vietos Lietuvos universiteto sukakčiai, įsigalėjus praktiškai „įtampos atleidimo" politikai, be to, kultūrinė — istorinė ir politinė Vilniaus situacija liko ir toliau paini ir bejėgiškai nesuprantama... Be to, manding, kas gi švenčia po ratais pastumtojo gimtadienį?..

Knygoje pateikiama universiteto minėjimo proga spausdintų straipsnių ir pasakytų kalbų ištraukos. Pradedama M. Biržiška — „Senasis Vilniaus Universitetas, vardų ir veikalų atranka", London, 1955 m. Čia pažymima, kad Vilniaus Universitetas yra senesnis už Estijos Dorpato-Tartu, už Rusijos, Maskvos universitetą, įkurtą tik 1755 m., ir Rygos universitetą, ir Vilniaus universitetas yra seniausias visoje šiandieninėje Sovietų Sąjungoje.

Ištraukose cituojami kiti lietuviai autoriai: prof. dr. P. Rabikauskas, S.J., V. Trumpa, J. Jakštas, Č. Kudaba ir A. Šidlauskas, S. Santvaras, prof. dr. J. Kubilius, šiandieninis universiteto rekto-

(Nukelta į 2 psl.)

Pasaulio sutvėrimas šių dienų šviesoj

WILLIAM HERBST*)

Vos keletai bilijonų metų prabėgus nuo visatos pradžios, vienoje nežymioje galaktikoje, jos tolimame užkampy, atsitiko nuostabus įvykis, turėjęs nepaprastai didelės reikšmės žmonių giminei. Tai buvo saulės sistemos gimimas — pasaulio sutvėrimas. Jo aprašymą randame Senojo Testamento Pradžios knygoje. Bet nėra ten detalių. Žmonijos smalsumui palikta šimtmečiai išsiaiškinti šio ypatingo įvykio prigimtį. Ir štai, per paskutinius kelerius metus dramatiškai išsilukšteno nauja mokslinė pažiūra į pačius pirmuosius saulės sistemos egzistencijos momentus. Iškilo nauja teorija, kokios dar nebuvo iki šiol. Žemė, saulė ir planetos, sakoma, pagimdytos neapsakomo sprogimo, kurs buvo ne kas kita, kaip milžiniškos žvaigždės mirtis prieš 5 bilijonus metų. Toks kataklizminis įvykis, žinomas kaip supernova, gali per keletą valandų atpalaiduoti daugiau energijos, negu saulė jos pagamina per visą savo amželį! Pažiūrėkime dabar į kai kuriuos duomenis, kurie veda mūsų egzistenciją tiesiog prie supernovos.

Visa istorija prasidėjo tankiais šepšynais apžėlusioj šiaurinės Meksikos daly. Prieš 13 metų, t.y. 1969 m. vasario 8 d. šviesus ugnies kamuolys praskriejo Meksikos padangę. Jis buvo matomas toli šiaurėje, net Texase. Netrukus keletas tonų uolų lietaus pasipylė iš dangaus mažai apgyventame plote 150 mylių į pietus nuo Chihuahua. Vienas gabalas, sveriąs daugiau, kaip 30 svarų, stuktelėjo žemėn vos keletas jardų nuo gyvenamo namo Pueblito de Allende kaime, bet, kaip papaprastai su meteoritais būna, nieko nesužeidė nei sugadino. Beveik tuoj pat suskato Smithsonian instituto mokslininkai rinkti nukritusius akmenis, o patsai meteoritas tapo pavadintas Allende meteoritu. Rinko jie kritulius ir pirko iš vietinių gyventojų, kuriems netikėtai pasitaikydavo aptikti neįprastai atrodančius akmenis. Iš viso daugiau kaip 2 tonos meteoritinės medžiagos buvo surinkta, įskaitant keletą gabalų, sveriančių daugiau kaip 10 svarų ir vieną beveik 250 svarų!

Allende meteorito svarba tačiau glūdi ne vien tik jo didume, bet ir sudėtyje. Cheminiai ir mineraloginiai testai rodo, kad Allende priklauso labai retai klasei meteoritų, kurie laikomi pačia pradine saulės sistemos materija. Jos amžius, nustatytas radioaktyvinių elementų datavimo technika, yra apytikriai saulės sistemos amžius, 4.5 bilijonų metų. Žemės uolose tokio seno amžiaus nerandame, nes jos praeityje ir dabar nuolat keičiamos daugybės procesų, susijusių su žemės formavimusi ir jos evoliucija. Pavyzdžiui, didžiuliam vandenyno dugno griovy palei vakarinį Pietų Amerikos krantą žemės plutos uolos yra naikinamos, nes ten du plutos blokai susidūrę užšoko vienas ant kito. Iš kitos pusės, Atlanto vandenyno vidury formuojasi naujos plutos uolienos, nes ten blokai vienas nuo kito tolsta ir karšta magma sunkiasi iš apačios. Net ir mėnulis, kuris, geologiškai kalbant, yra reliatyviai miręs pasaulis, neturi tokių senų uolų, kaip Allende. Anksčiau savo istorijoje mėnulis buvo daug aktyvesnis ir sunaikino jis tada uolose bet kokius pirmykštės saulės sistemos pėdsakus. Todėl Allende meteorito svarbos negalime pervertinti. *Pirmą kartą istorijoje* turime didžiulę fosiliją iš pačių ankstyviausių saulės sistemos vystymosi stadijų, galbūt net iš tų laikų, kai pati saulė dar nebuvo galutinai susiformavusi. Ir mums net nereikėjo kažkur erdvėj jos ieškoti. Fosilija, lėkusi aplink saulę 4.5 bilijonų metų, buvo maloniai mums pristatyta via Pueblito de Allende, Meksika.

Tarp daugelio Allende meteorito analizių, įvykdytų paskutinio dešimtmečio laikotarpiu, viena analizė išsiskiria savo svarbumu. Ją atliko T. Lee, D. Papanastassiou ir G.J. Wasserburg Kalifornijos technologiniam institute. Jų laboratorija iš pradžių buvo įkurta analizuoti uoloms, atgabentoms iš mėnulio Apollo skridimų laikais. Dėl to ji vadinama Lunatic Asylum. Lee ir jo bendradarbiai rado, kad kai kurios nedidelės Allende meteorito dalys turi ypačiai didelį magnio-26, radioaktyvinio izotopo, kiekį. Be to, magnio — 26 pertekliaus dydis (lyginant su žemės uolomis) bet kuriame mažame medžiagos pavyzdy priklauso nuo to, kiek aliuminio buvo tame pavyzdy pačioje pradžioje. Turime tiktai prileisti, kad maži gabaliukai, kurie sudarė Allende meteoritą, jau turėjo savy radioaktyvinio izotopo aliuminio — 26 atomų, kai tik tie gabaliukai susiformavo. Uolai sukietėjus, faktiškai visas radioaktyvinis aliuminis turėtų pavirsti magniumi — 26 per keletą milijonų metų. Tiriant uolą prabėgus bilijonams metų nuo jos susiformavimo, kaip tai darė Lee, negalima buvo rasti aliuminio - 26, bet jo pėdsakai, t.y. magnio - 26 atomai, susimaišę su ne radioaktyvinio aliuminio atomais, buvo labai aiškūs. Ši analizė dėl to verčia mus tikėti, kad radioaktyvinio aliuminio atomai egzistavo pirminėj saulės sistemoj.

Iš kur radioaktyvinio aliuminio atomai atsirado? Nesunku į šį klausimą atsakyti, nes alternatyvų nėra daug. Reikia nepaprastai didelio energijos kiekio radioaktyviniam aliuminiui sukurti. Labiausiai galima tikėtis, kad radioaktyvinis aliuminis ir daugelis kitų naujų elementų susidaro ten, kur energijos be galo gausu — supernovos sprogime. Šių katastrofinių įvykių tikros priežasties nežinome, bet jie yra paskutinė kai kurių masyviųjų žvaigždžių jėgos demonstracija. Sprogimo metu nepaprastai aukšta temperatūra ir spaudimas sukelia branduolinę reakciją. Susidaro daug naujų elementų, tarp jų ir radioaktyvinio aliuminio atomai. Be to, sprogimas išmeta šviežiai iškeptus atomus į erdvę iki 6000 mylių per sekundę greičiu! Tas faktas yr itin svarbus, nes aliuminis turi būti ne tik suformuotas, bet jam reikia ir patekti į protosoliarinės sistemos materiją per pirmuosius kelis milijonus metų. Kitaip jis radioaktyviškai suirs, Allende meteoritui dar nesusiformavus. Pagal žmogiškus standartus milijonas metų yra labai ilgas laikotarpis, bet galaktika yra tokia erdvi, kad aliuminio atomai, skrisdami išmestų supernovos dalelyčių greičiais, negalėtų nukeliauti toliau, kaip keletą šimtų šviesmečių, kol radioaktyviniai suirtų. Kosminėm sąvokom kalbant, supernova, pagaminusi aliuminį, turėjo būti artimas kaimynas materijos, kuri jau ruošėsi suformuoti saulę, žemę ir mus pačius.

Dabar kyla klausimas, ar saulės sistemos susiformavimas galėjo būti tiesioginė kaimyninės supernovos pasekmė? Taip, galėjo, ir beveik tikra, kad taip ir buvo. Supernova mūsų galaktikoje atsiranda kartą per apytikriai 50 metų, bet, žemiškosios gyvybės laimei, sunku tikėtis supernovos mūsų kaimynystėje dėl neįsivaizduojamo galaktikos dydžio. Yra tik vienas iš milijono šansų, kad supernova galėtų įvykti tinkamu laiku ir tinkamoj vietoj, kad aprūpintų besiformuojančią saulės sistemą radioaktyvinio aliuminio atomais. Labiau atrodo tikėtina, kaip A.G.W. Cameron ir J.W. Truran nurodė, kad supernova *sužadino* saulės sistemos formavimąsi. Panašiai, kaip garso greičiu skrendančio lėktuvo sukelta šoko banga sudrebina langus, taip ir supernovos sukelta šoko banga gali paveikti didžiulius dujų debesis kaimynystėje, sujudindama juos ir suspausdama. Jeigu dujos pakankamai suspaustos, tada bendra individualių atomų gravitacinė jėga tampa pakankamai didelė, kad debesis sugniužtų. Debesies atomai drauge su tais, kurie atskrido iš supernovos, ima dažniau ir dažniau vienas su kitu susidurti ir kartais susikabinti. Gniužimo procesui vykstant toliau, susiformuoja mažos dalelytės, po to didesni agregatai (tarp jų ir Allende meteoritas), planetos ir žvaigždė. Ir štai, gimsta saulės sistema.

Nuo pat Koperniko revoliucijos astronomai vadovaujasi nuosekliu principu. Jiems beveik savaime kyla mintis: jeigu saulės formavimąsi sužadino supernova, tai ir kitos žvaigždės turėtų gimti tuo pačiu būdu. Nenuostabu tad, jei Allende meteorito analizės išvados paskatino ieškoti supernovos dalyvavimo žvaigždžių gimimo procese. Deja, sunku įrodyti tokį dalyvavimą, nes žvaigždės susiformuoja ne anksčiau, kaip už keleto šimtų tūkstančių ar milijonų metų nuo sprogimo. O per tą laiką gali pranykti buvusios supernovos pėdsakai. Nežiūrint to, yra mūsų galaktikoje keletas sričių, kaip Didžiojo šuns (Canis Major) žvaigždyne, netoli šviesiosios Sirijaus žvaigždės, kur duomenys rodo, kad ten supernova bus sukėlusi naujos žvaigždžių generacijos formavimąsi. Galime tad tikėti, kad šis procesas yra vienas pirmaeilių žvaigždžių formavimosi mechanizmų galaktikoje. Supernova yra ne tik pasenusios žvaigždės baigminis aktas, bet ir naujos generacijos pradžia.

Vertė *A. Radžius*

*) *Dr. William Herbst* yra Wesley universiteto (Wesleyan University, Middletown, Connecticut) profesorius, gimęs 1947 m. Pennsylvanijoje, astronomijos doktoratą įsigijęs 1974 m. Toronto universitete. Priklauso Amerikos ir Kanados astronomų draugijoms, Tarptautinei astronomų sąjungai ir kitoms profesinėms organizacijoms. Paskaitininkas ir astronominės spaudos bendradarbis. Šiuo metu ruošia knygą apie saulės sistemos pradžią.

Šis straipsnis "Genesis Today" verstas iš "McDonald Observatory News" (The University of Texas Astronomy Department, Austin, Texas 78712, 4.50 dol. metams) 1981 m. rugpiūčio mėn. numerio. Tai plačiai visuomenei skirtas astronominių informacijų biuletenis.

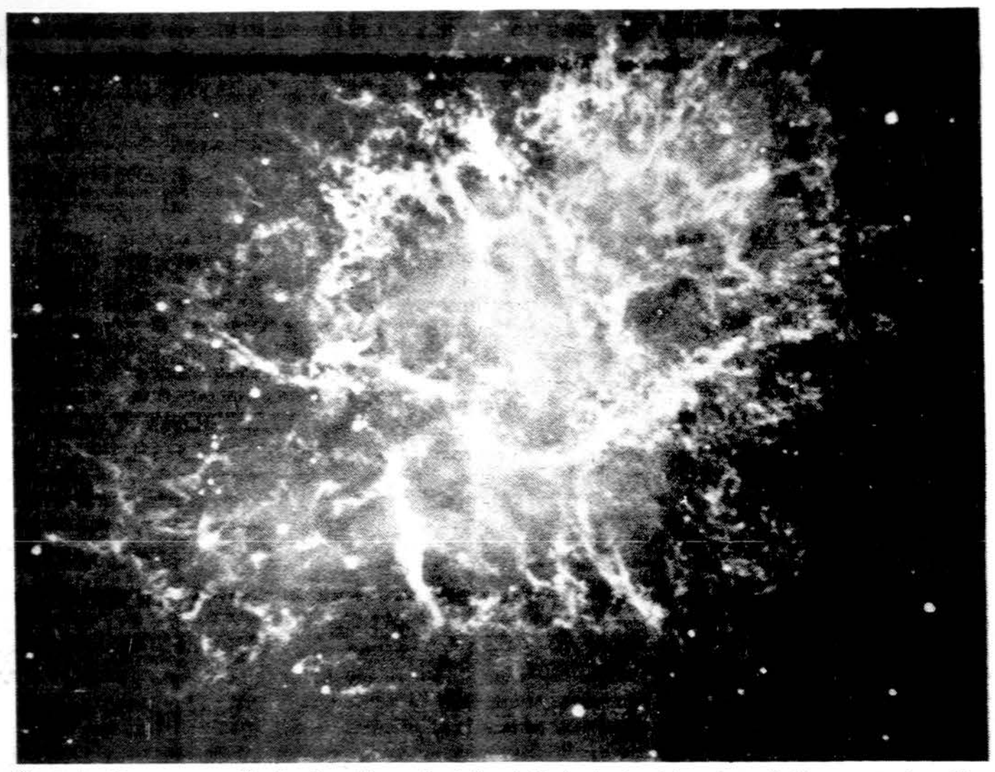

Sprogstanti supernova, Krabo ūkas Tauro žvaigždyne. 1054 metais ši supernova staiga sužibo ir 22 mėnesius švietė taip skaisčiai, kaip Venera. Dabar tik dideliais teleskopais tejžiūrima. Dujos dar plečiasi į visas puses apie 800 mylių per sekundę greičiu. Ji vis dar tebesprogsta. Mirusios žvaigždės laidotuvės dar tebevyksta. Pačiam centre bepaliko mažytė susispaudus neutroninė žvaigždė — pulsaras. Jos skersmuo vos 200 mylių, bet medžiagos šaukštas sveria bilijonus tonų. Ūko atstumas apie 5000 šviesmečių.

UNIVERSITAS VILNENSIS

(Atkelta iš 1 psl.)

rius, dr. A. Štromas, P. Griškevičius — KP pirmasis sekretorius, V. Bagdanavičius, „Akiračių" straipsnis, V. U. Statutas 1918 m., Alma Mater 1979 m. Nr. 1 pogrindžio leidinys ir „Europos Lietuvio" straipsnis.

Lenkų spaudos straipsniai: B. Podolski, rašęs „Dziennik Polski", išvardija V. U. garsenybes; 1753 m. T. Žebrowski, matematikas, įsteigęs astronominę observatoriją; A. Chodzko tapęs Prancūzijos kolegijos Paryžiuje profesorium; M. Ryla (Ryllo) — Beiruto universiteto įkūrėjas, J. Domeika (Domeyko) — organizatorius ir ilgametis rektorius Santiago de Chile universiteto. Primenami A. Mickevičius, J. Slovackis, Kraševskis, Česlovas Milašius, dabartinis Berkeley universiteto profesorius ir kiti. Pažymima, kad universiteto mokslo darbuotojai 1919-1939 laikotarpyje išleido apie 7500 spaudinių lenkų ir kitomis kalbomis, buvo suteikta 778 daktaratų ir 4619 magistrų laipsnių. Cituojamas S. Staszic pasakymas: „Jei šviesa Vilniuje nebūtų įžiebta — visoje Lenkijoje būtų tamsu".

Londono „Dziennik Polski" redakcijos straipsnyje aprašomas V. U. minėjimas Lenkų bendruomenės kultūros centre Londone, kurį ruošė svarbiausios lenkų emigrantų organizacijos: Lenkų universitetas užsienyje, Akademinė S. Batoro universiteto bendruomenė, Lenkų mokslo bendruomenė užsienyje, Pilsudskio institutas, Lenkų institutas, Generolo Sikorskio muziejus ir kitos. Salė išpuošta S. Batoro ir J. Pilsudskio portretais ir Vilniaus atvaizdu. Cituojama pasakytos kalbos, buvo deklamuojama poezija ir dainuojama solistų.

J. Kwaczynski rašinyje, spausdintame „Gazeta Wspolcresna", Bialystok, rašoma, kad V. U. įkurtas, priešinantis plintančiai reformacijai, nežiūrint to, 1645 m. viešai priėmė N. Koperniko naują saulės sistemos mokslą. Apie šimtą metų vėliau pastatyta astronomijos observatorija, šiandieną priskaitoma prie pasaulyje seniausių, su dar veikiančiais to meto įrengimais. V. Universitetas buvęs tokio pat lygio kaip ir kiti Europos universitetai, jame dėstę Krokuvos, Karaliaučiaus, Leipzigo ir kitų universitetų profesoriai. Ligi 18 šimtmečio galo išėjo dviejų tomų Lietuvos istorija, parašyta A. Kojalavičiaus (1609-1677).

Šiandien universitete yra 13 mokslo sričių, studijuoja 17 tūkstančių studentų, dirba 1200 profesorių ir docentų, turi 4 milijonų knygų biblioteką, palaiko ryšius su 180 kitų bibliotekų, esančių keturiasdešimtyje kraštų.

Gale leidinio pridėtos 8 iliustracijos:

1) Madona, apgaubusi savo apsiaustu grupę mokslininkų — 17 šimtmečio freska.

2) A. Kulvietis — Karaliaučiaus universiteto profesorius ir vienas iš įkūrėjų.

3) J. Lelevelis sutinka Briuselyje Karolį Marksą 1848 m.

4) V. U. atminimo medalis.

5) 1923 metų V. U. planas.

6) Šiandieninis V. U. planas.

7) Vilniaus miesto vaizdas.

8) Didysis arkadų kiemas.

8) Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos 16-18 šimtm. žemėlapis.

Galima pridėti, kad istorikų sunkiai surastos tiesos turėtų daugiau reikšmės, jei būtų skaitomos tų, kurie turi galią esamą realybę pakeisti geresne kryptimi. Dėl to pagirtinas dr. P. Reklaičio nenuilstamas Lietuvos istoriko ir archyvaro darbas bei skleidimas informacijos vokiečių kalba platesniam skaitytojų ratui. Žinome, kad tauta, kuri užmiršta savo istoriją, pasiduoda kitos tautos valiai, prarasdama savąją.

Temidė, teisėjas ir gyvenimas

JURGIS GLIAUDA

Česlovas Butkys, **TEISĖJO ATSIMINIMAI.** Išleido Lietuviškos knygos klubas 1982 m. Chicagoje. Aplankas pieštas Jonės Karužaitės. Spaudė "Draugo" spaustuvė. Knyga 318 psl., kaina — 10 dol., su persiuntimu — 10 dol. 95 centai, gaunama "Drauge".

*

Temidė yra graikų mitologinė deivė. Ji visad užrištomis akimis, vienoj rankoj laiko svarstykles, kitoj rankoj kardą. Ji saugoja teisėtumą tarp dievų ir žmonių, sveria **pro** ir **contra** pareiškimus ir, reikalui esant, naudoja kardą. Viso pasaulio teismai ir teisininko profesija eina Temidės svarstyklių ir kardo šešėlyje. Todėl šiomis dienomis mūsuose pasirodę Lietuvos Vyriausio tribunolo teisėjo Česlovo Butkio atsiminimai sukelia minty lietuviškos Temidės metmenis, advokatūros ir prokuratūros iškalbos turnyrus, jurisprudencijos labirintus, sprendimų motyvų architektūrą... Ne taip! Šiuose Česlovo Butkio memuaruose jo gyvenimas ir jo aplinkos gyvenimui dovanotas neabejotinas pirmumas. Gyvenimas, tolokai atšokęs nuo Temidės valdų, yra memuarų medžiaga.

Teismo darbo specifika čia suskamba tiktai kaip savaime iškilęs realaus gyvenimo spektaklis, kaip spalvingas apsireiškimas kasdienybės pilkumoje. Ir iš viso tiktai knygos trečdalis labiau ar lengviau paliečia Temidės temas. Česlovo Butkio atsiminimai yra atsiminimai žmogaus gyvenimo, kuris buvo ir teisėju.

Skaitytojas neįspės iš knygos pavadinimo jos turinio. Ir skaitytojas pasimeta ties knygos aplanko piešiniu. Ar tai simboliškas, stilizuotas gyvenimo absurdas, gyvenimo chaosas? Ką bendro beturi krumpliračiai su jurisdikcijos pasauliu? Ką reiškia šeši lapeliai? Ir tos juodos konvulsingos linijos, lyg skeleto rankos pirštai, sučiupę margos medžiagos lopą? Ką vaizduoja aplanko ir viršelio piešinys, klausia skaitytojas ir šių eilučių autorius...

Česlovo Butkio pasakojimo būdas savaimingas ir įdomus. Tai karčiai realistinių, neretai aštriai pikantiškų, visad labai dinamiškų scenų kaleidoskopas. Skaitytoją pagauna pasakojimo gyvumas nuo pat pirmojo puslapio ir laiko prirakintą iki paskutinės pasakojimo eilutės. Scenos ne visada užmautos ant chronologinio pareinamumo. Tai greičiau temos pareinamumai, asmenų vis sugrįžtanti detalizacija, pastanga pasakojimu įtikinti. Nors visa medžiaga atseikėta tradiciniai "memuariškai" — tai curriculum vitae ab ovo (nuo gimimo dienos), scenų dinamiškumas priverčia užmiršti, kad tai atsiminimai, ir verčia santykiauti su literatūriškai atkurta aplinka. Autorius matė daug, patyrė miriadus nuotykių, pažino daugeliui nežinomų gyvenimo atspalvių — Latvija, Maskva, Krymas sovietinėj revoliucijoj, susitikimas su lietuviška Temide laisvoje Lietuvoje. Savo gyvenime autorius ėjo daug keisčiausių pareigų, dirbo nuostabius darbus (kino aktorius, koncertų akompaniatorius, reporteris, Maskvos pirklio našlės nuperkama prekė!) Jo audringoji jaunystė Maskvos universitete ir revoliucijos chaose: Figaro čia, Figaro ten...

Lengvas, malonus, sveikas optimisto sąmojis, tikras prof. Vlado Stankos (mano profesoriaus) filosofijos išpažinimas. Česlovas Butkys savo memuaruose yra V. Stankos džiaugsmo filosofijos (homo gaudens) adeptas. Jis praktiškai įrodė V. Stankos džiaugsmo filosofijos primatą prieš pesimizmą, niūrumą, prieš mizantropiją. Jis saikingai linksmas, kalbėdamas apie savo darbą aukštoje teisminėje instancijoje ir apie savo susitikimus su bolševikinės stichijos deputatais. Su makabrišku fatalizmu jis stebi savo gyvybės balansavimą iki sušaudymo grėsmės, būdamas jaunuoliu Rusijoje ir būdamas aukščiausiojo rango teisėju Kaune ir Vilniuje. Kiekviena buitinė scenelė jo memuaruose įgauna mikro spektaklio pobūdį. Kuo plačiausiai skamba geri dialogai, išaiškiną padėtį ir personažų prigimtį. Dažnai taikli ir išsami pastabėlė, autoriaus tarta scenos finale, įvairiarūšę padėtį atkelia į rampos šviesas.

Savo pasakojimo stiliumi Česlovas Butkys laimi skaitytoją. Autorius moka rašyti. Jaunystėje rašęs rusų kalba, puikiai įsisavinęs gabaus reportažo savybes ir meną keliais žodžiais pasakyti daug, jis sunkų ir dažnai nejudrų memuarinį epą paverčia lakios, žaismingos humoreskos pasauliu. Tai nuostolis mūsų dailiajai prozai, kad Česlovas Butkys, kaip jo kolega prof. S. Beliackinas (mano geras profesorius) nebandė giliau ir plačiau pasišvęsti beletristikai.

Česlovo Butkio žvilgsnyje sausa lazda gali pražysti skaidriais žiedais ir nokinti vaisių. Toks dažnas teisininkų rodymasis dailiosios prozos pasaulyje Vakaruose bei Pietų Amerikoje mūsuose buvo kaip ir nežinomas.

Net su savo iškilminga profesija autorius sugeba susitikti maloniai, šviesiai. Ir teisminiai "kazusai" išžengia iš biurokratinio skrupulingumo rėmų ir tampa žmonių istorijomis. Didžiulę funkciją kasdienybėje turi tos juodos teisėjų togos, ta teismo posėdžių butaforija, teisminis ritualas, teisėjų individualumas, kada šviežiai ir raiškiai Česlovo Butkio knygoje tai iš dabartinės nebūties sugrąžinta į gyvenimą.

Gyvenimas nėra farsas. Gyvenimas yra skaitoma knyga. Detalės formuoja visumą. Mokovo tarnyboje detalė atstoja plačiažodį pasakojimą. Štai Česlovas Butkys nurodo, jog Laisvės alėjoje buvo nepatogu nešioti skrybėlę, nes, kas žingsnis sveikinantis, reikėjo ją kilnoti... Gero, dinamiško, dingusiojo Kauno buitinė detalė!

Su gyvenimu, su iškilminga Temide teisėjas Česlovas Butkys susitiko bičiuliškai — susitiko elegantiškai, džiaugsmo filosofijos apgaubtas, juodą teisėjo togą palikęs garderobe...

Lietuva laukia ne palūžusių baltarankių pesimistų, bet pasirengusių didžiam ir sunkiam darbui statybininkų.

M. Krupavičius

Didysis Oriono ūkas, didžiausias dulkių ir dujų debesis padangių skliaute. Tai naujų žvaigždžių perykla. Jame yra neseniai susidariusių jaunų karštų žvaigždžių, manoma, apie 25,000 metų amžiaus. Jų šviesa ir sukelia paties ūko švitėjimą. Atstumas apie 1500 šviesmečių.

Romantiškasis Sietynas. Dar gimtojo miglyno rūkuose paskendusios žvaigždės žvelgia į mus iš 400 šviesmečių atstumo.

Radiniu Vilniuje besidžiaugiant

ANTANAS DUNDZILA

I. Įvadas

Šiam straipsniui akstiną, o ypač epizodą įvadui parūpino pati likimo ranka, dvi Dundzilų kartas 1981 m. rudenį atvedusi į Vilnių.

Straipsnio autorius Vilniaus miestą kelis kartus buvo regėjęs vaiko akimis 1939 - 1940 metais, visuotinio džiaugsmo ir nerimo maišatyje. Jo 17 ir 19 metų amžiaus sūnūs miestą, žmones, mūsų tautos turtus bei dabartinę padėtį krašte matė pirmą kartą.

Taip vieną rudens dieną Antanas ir Tomas Dundzilai buvo supažindinti su Vilniaus Universiteto Bibliotekos darbuotoju, kuris labai maloniai pradėjo rodyti ten turimus lobius. Vilius Dundzila jau anksčiau buvo susipažinęs su universiteto įstaigomis, nes ten klausė atskirų dalykų paskaitas.

Adomas Dundzila 1938 m.

Įžengėme į didelę, įspūdingą, gražiai restauruotą, daug kartų nuotraukose matytą Smuglevičiaus vardo salę. Stebino ne tik aplinka, bet ir salės naudojimo pobūdis: šalia ekskursinių lankytojų (kokiais ir mes patys pradžioje jautėmės), prie stalų sėdėjo ir jaunesnio ir vyresnio amžiaus asmenys, jie vartė senų leidinių lapus ir darėsi išrašus. Vadinasi, čia ne tik gražiai surikiuotų ir apšviestų retenybių scena, bet taip pat ir gyva, alsuojanti, pirštais čiupinėjama mokslo įstaiga. Štai, prie vieno stalo darbuojasi mūsų jau pažįstamas, iš Chicagos atvykęs amerikietis, kalbotyros doktorantas. Jis 1981 vasarą Chicagoje pramoko gražiai lietuviškai ir dabar savo paties rankomis sistemingai verčia 1599 m. Daukšos „Postilės" lapus... Beveik sunku tikėti savo akimis, matant tą amerikietį.

Išilgai salės sustatyta stovi stalų eilė. Abipus stalų — vitrinos su stiklu, žalia medžiaga uždengtos. Čia saugomi ir eksponuojami senieji, kapitaliniai leidiniai ir dokumentai. Pakėlęs čia vieną, čia antrą uždangalą, vadovas mums rodo leidinius, aiškina.

Mūsų palydovas klausia, gal norėtume ką nors specialaus pamatyti. Aš tuoj prašau Simonavičiaus 1650 m. „Artilerijos", apie kurią sužinojau prieš kelis dešimtmečius iš labai Simonavičiui palankaus britų straipsnio apie raketas. Palydovas, net nežiūrėdamas į uždengtas vitrinas, atbula ranka čia pat atidengė vieną uždangalą, ir prieš mus pasirodė atversta „Artilerija", Equitis Lithuani parašyta... Puiku!

Gal dar ką norėtume pamatyti, klausia mūsų palydovas. Mintimis prabėga keli pavadinimai, bet jie visi nublunka prieš norą pamatyti vieną man dar niekada nematytą leidinį. Aš paprašau 1910 - 1914 m. laikotarpyje mano tėvo išleisto elementoriaus, pasirašyto Kalvarijiškio slapyvarde, pavadinto „Dieve padėk". To elementoriaus net prieš karą neturėjome savo bibliotekoje. Šis prašymas mūsų palydovo nenustebino ir jis, pasitikėjimo pilnais žingsniais, dingo už aukštų salės durų. Po penketos minučių jis jau buvo vėl pas mus, šypsodamasis įdavė į rankas Bibliotekoje įrištą leidinuką.

Tai netikėtas radinys, tai relikvija mūsų rankose! Abu su sūnumi vartome puikiai išsilaikiusius elementoriaus lapus ir dėkojame — palydovui ir likimui — už tokią dovaną. Knygelę grąžinome atgal, gavę užtikrinimą, kad ją galėsime nusifotografuoti.

Tą dieną man liko atmintyje elementoriaus viršelyje atspausdinti išleidimo metai, 1912, ir nepakartojamai šaunios asmeninės šventės džiugesys. Jau tada, stovėdamas Smuglevičiaus salėje tarp kitų mūsų tautos kultūrai daug svarbesnių brangenybių, žinojau, kad šiuo savo radiniu grįžęs į Ameriką dalinsiuosi mūsų spaudoje.

„Dieve padėk!" elementoriaus viršelis.

Grįžus Amerikon ir pradėjus galvoti apie straipsnį, nudiegė šių metų skaitmenys, 1982. Atseit, praėjo 70 metų nuo elementoriaus pasirodymo! Skaitmenys nudiegė ir antru kartu: 1882-ji yra elementoriaus autoriaus gimimo metai, taigi šimtmečio sukaktis.

Tokia yra šio straipsnio atsiradimo istorija. Manau, kad šios mano apybraižos apie 1912 m. pasirodžiusį elementorių ir 1882 - 1951 gyvenusį jo autorių bus įdomios tiek skaitytojams, tiek mūsų kultūros istorijos darbuotojams.

Į Vilnių 1981 rudenį vykau su JAV Fulbright'o stipendijos užduotim ten skaityti paskaitas iš savo profesijos srities. Grįžau uždavinį atlikęs ir šventykliškoj Smuglevičiaus salėje savo rankose vartęs niekad anksčiau nematytą, savo tėvo parašytą ir išleistą elementorių. Ar tai ne likimo dovana?

II. Elementorius

Atsižvelgiant į tuoj po spaudos draudimo pasirodžiusius leidinius, eiliniam knygos mėgėjui elementorius atrodo visai gerai.

Pasirašytas Kalvarijiškio pseudonimu greičiausiai todėl, kad net tais caristinio braškėjimo laikais žandarai Lietuvoje dar pasišvaistydavo. Pats autorius kitam savo leidinyje dokumentuoja 1908 m. areštus bei nukentėjusiųjų pavardes savo gyventoje apylinkėje, Suvalkijoje: taip nukentėjo dr. K. Grinius, Papečkys, Civinskas, Naujokaitis ir kt. Dar charakteringa, kad Bibliotekos darbuotojų teigimu, po autoriaus pseudonimu skliausteliuose yra prof. Vaclovo Biržiškos ranka padarytas įrašas, „A. Dundzila". Tai dar vienas labai įdomus įrodymas, kad šis elementorius, o ne koks kitas, tikrai yra Adomo Dundzilos kūrinys.

Viršelyje elementoriaus pavadinimą „Dieve padėk!" autorius rašė su šauktuku, kas turi reikšti linkėjimą naudotojui, bet ne maldą. Taip pat įdomu, kad savo 1935 m. išleistoje atsiminimų ir straipsnių knygoje A. Dundzila elementoriaus pavadinimą rašo be šauktuko, kas lyg ir patvirtina mano teigimą, kad savo šeimos bibliotekoje elementoriaus neturėjome. Taigi Universiteto Bibliotekoje esantis egzempliorius gali būti vienintelis šiuo metu išlikęs.

Knygelė yra 48 psl. apimties, įskaitant viršelius. Pradedama autoriaus pratarme tėvams ir, tuoj pat, su iliustracijomis pradedamos dėstyti raidės. Atkreiptinas dėmesys, kad pratarmė skirta tėvams, bet ne mokytojams: tais laikais mokyklų tinklas buvo retas.

Gal dar bus įdomu, kad pirmasis skaitymui skirtas žodis yra „Ona", po jo seka „mama", „mano" ir kt. Šalia grynai lietuviškų žodžių (vyras, vinis, kova, žydi, žuvis ir t.t.) nevengta ir tuometinių, turbūt bent suvalkiečių naudotų barbarizmų, kaip kad „čemeryčia", „bačka", „mučė" ir panašiai. Pasitaiko ir grynai fonetiškos suvalkiečių tarmės rašybos pavyzdžių: rašoma „vuodas", bet ne „uodas". Jei nežinotume, kad leidinio kalbą taisė vietinis autoritetas, Marijampolės mokytojas Endziulaitis, šie reiškiniai atrodytų daug keisčiau. Dabar tai laikytina to meto kalbos charakteristika, išlikusia net dr. J. Basanavičiaus paminklo granite, Rasų kapuose. Ten iškalti velionio žodžiai, reikia pripažinti, yra tolimi įprastai jablonskinei rašybai.

Per 20 puslapių išdėsčius visas raides, knygelė veda prie eilėraštukų, sakinėlių skaitymo, apsakymėlių, mįslių. Beveik kiekviename puslapyje telpa piešinėlis. Raidės didelės, yra spausdintų ir rašytų raidžių pavyzdžiai. Prieš pradedant „poterius", telpa didaktinis autoriaus straipsnelis jau pramokytam skaityti jaunuoliui. Poteriais pavadintas skyrelis savo apimtimi išsilieja daug plačiau. Čia telpa ir „prisakymai", ir „nusidėjimai didieji", „penkios dalys pakūtos" ir t.t. Tai yra beveik įvadas į katekizmą. Visas leidinys dvelkia paprastumu ir nuoširdumu.

Daug kam kils klausimas, kur šis elementorius įsirikiuoja į lietuviškųjų elementorių istoriją, kokia jo, kaip vadovėlio, vertė bei buvusi įtaka? I. Malėnas LE V tome straipsnyje apie elementorius vietomis kritiškai peržvelgia senuosius mūsų elementorius. Jis atveda elementorių istoriją iki 1909 m. ir po to jau nušoka į Nepriklausomybės laikotarpį. „Dieve padėk!" I. Malėnas visai nemini ir iš paties LE straipsnio — sunku pasakyti, kodėl. Gal dėl to, kad „Dieve padėk!" didesnės įtakos mūsų švietimui neturėjo ir taip liko tylomis priskirtas prie kitų, I. Malėno laikomų „silpnų" elementorių? Gal dėl to, kad tuoj prasidėjęs Pasaulinis karas sutrukdė elementoriui plačiau pasklisti? O gal LE straipsnio autorius neturėjo apie „Dieve padėk!" žinių, ypač jei iš tikrųjų čia yra išlikęs vienintelis egzempliorius? Šių svarstymų išvadoje klausimą tenka palikti neatsakytą.

Prof. Vaclovas Biržiška savo Vokietijoje 1946 m. išleistame „Lietuvių rašytojų kalendoriuje" dokumentuoja elementoriaus autorių, patį elementorių, tačiau elementoriaus pavadinimą irgi rašo be šauktuko. Deja, Vaclovo Biržiškos leidinyje yra įsivėlus ir kita

(Nukelta į 4 psl.)

A. Dundzilos 1913 m. persikėlimo į Vilkaviškį proga, norint ten atidaryti knygyną, padaryta nuotrauka su Marijampolės apskr. lietuviais mokytojais, rėmusiais lietuviškas įmones. Iš k. į d. sėdi: Pijus Natkevičius, A. Dundzila, M. Endziulaitis, Mašanauskas, J. Butauskas. Stovi: A. Valaitis, Bartuška, Statkevičius, V. Sidzikauskas, Motūza, Dabulevičius, Gavelis, Bliūdžius ir Gerutis.

Lietuvė motina Nuotrauka Vytauto Maželio

Gyvenimo ciklas

ZITA SODEIKIENĖ

Gimiau.
Bejėgė.
Motina penėjo,
prausė,
rėdė.

*

Augau.
Klestėjau.
Pavasario lietuj,
vasaros derliuj,
rudens brandoj,
žiemos kristalo pily.
MOTINA
Kruvini keliai.
Šaltas kompresas.
Sudraskyta suknelė.
Pamesta pirštinė.
Išbarta.
Nušluostyta ašara.
Pavasario pienės.
Žali obuoliai,
skaudantis pilvas.
Paguosta.
MOTINA

*

Vasaros ankstus rytas.
Miglotas takas.
Miškas.
Baravykai,
voveruškos,
uogos.
Pasakos.
Sapnai.
Svajonės.
Šilti patalai.
Klausimai:
Koks aukščiausias
namas pasauly?
Kuri ilgiausia
upė?
Atsakymai.
MOTINA

*

Numintas takas
į upę.
Šaltas vanduo
ant peršinčių
basų kojų.
Nuplauta
dienos
kaitra.
Apauti
švarūs
batai.
Bažnyčia.
Procesija.
Krentantys
pinavijų
žiedai
iš mažų
rankų.

*

Vakaras.
Melžiama
karvė.
Šiltos
pieno
putos
ant
minkštų
lūpų.
Šviežiai
kepta
duona.
Laukinės
uogos.
Rūpestingos
rankos.
MOTINA

*

Karas!
Baimė.
Vasara.
Ankstus
rytas.
Pakinkyti
arkliai.
Sukrauti
daiktai.
Lėtas
žingsnis.
Tolsta
gimtieji
namai.

*

Nežinia.
Svetimi vaizdai.
Vilkstinė vežimų.
Gitara.
Liūdnos
dainos
garsai.
MOTINA

*

Pabėgėlių
stovyklos.
Barakai.
Mokykla,
žaidimai,
šokiai.
linksma.

*

Ūkininkai.
Mainai.
Cigaretės,
muilas
pienas
bulvės
vynuogės,
slyvos.
Našta
iš tolimų
kaimų.
MOTINA

*

Laiškai.
Amerika.
Siuntiniai.
Afidavitai.
Kelionė.
Laivas.
Sūpuoja.
Sirgimas.
Ir vėl
nežinia.

*

Naujas kraštas,
nauji žmonės.
Sunku.
Pinigai
ant medžių
neauga,
kaip buvo
sakyta.

*

Chicaga.
Blakės.
Skolinti
baldai.
Lėtas
lipimas
į kalną.
Nuovargis.
MOTINA

*

Jaunystės
sūkurys.
Studentai,
skautai.
Vasaros
stovyklos.
Šokiai.
Pasimatymai.
Iškylos.
Meilė.

*

Vedybos.
Laimė.
Vaikai,
bejėgiai.
Nemigo
naktys.
Penėjimai,
prausimai.
Ligos.
Rūpesčiai.
Džiaugsmas.

*

Išėjimai,
baliai.
Koncertai.
Ar galit vėl
prižiūrėt
vaikus?
MOTINA

*

Linksta
beržo
šakos.
Krenta
pumpurai
į juodą
žemę.
Senatvė,
ligos.

*

Važiuoju
dulkėtom
miesto
gatvėm.
Pabūt,
pasikalbėt.
Prisimint
kaip buvo
ten,
Lietuvoj...

*

Tolyn,
tolyn
slysta
gyvenimas
iš pavargusių
rankų.
Bejėgė.
MOTINA.

*

Peniu,
prausiu,
rėdau.
Pavasario lietuj,
vasaros derliuj,
rudens brandoj,
žiemos kristalo pily.

*

Telefonas.
Sesuo.
Atvažiuok.
MOTINA
mirė.

Radiniu Vilniuje besidžiaugiant

(Atkelta iš 3 psl)

klaida: Dundzilos vardas yra neteisingas, rašoma „Antanas“, gimimo metai taip pat klaidingi.

Elementoriaus atsiradimo aplinkybes savo 1935 m. išleistoje knygoje „Lietuvos dirvonai“ aprašo pats Adomas Dundzila. Susidomėjęs švietimu, lietuvių kultūriniu gyvenimu bei lietuviškomis prekybos įmonėmis, jis 1908 m. iš kaimo persikėlė Marijampolėn. A. Dundzila teigia, kad tais laikais pradžios mokyklų kaimuose buvo mažai, todėl šeimos buvo priverstos pačios savo vaikus pramokyti namuose. Tuo metu Tilžėje Otto Mauderodės spausdinti elementoriai, su „beblėmis slebizavoti“, buvo plačiai paplitę. Panašiai, kaip I. Malėno silpnais vadinti 1909 m. J. Ambrazevičiaus, M. Paltaravičiaus, Ks. Sakalausko-Vanagėlio elementoriai, jaunam A. Dundzilai nepatikęs Mauderodės leidinys. Jis tada paruošė spaudai „Dieve padėk!“ ir 1912 m. savo lėšomis išspausdino kelis tūkstančius egzempliorių. A. Dundzila taip pat teigia, kad jo elementorius prieš karą smarkiai stūmė iš kaimų Otto Mauderodės leidinį.

1913 m. Adomas Dundzila kėlėsi į Vilkaviškį, ruošėsi ten atidaryti savo nuosavą knygyną. Kad A. Dundzila tada jau palaikė glaudžius ryšius su Marijampolės apskrityje dirbusiais lietuviais mokytojais ir kad tie mokytojai palankiai žiūrėjo į lietuviškų įmonių steigimą, liudija bendra, gana iškilminga, ta proga padaryta nuotrauka.

Už metų kilęs Pasaulinis karas šias pastangas sumaišė su žeme.

III. Adomas Dundzila, 1882—1951

Sūduvos krašto, Kalvarijos (todėl ir „Kalvarijiškis“, elementoriaus pseudonimas) apylinkių kilmės, Adomas Dundzila pasižymėjo knygų leidimo darbe. Po I Pasaulinio karo sugrįžęs į Lietuvą, kartu su Bronium Siručiu įkūrė knygų leidyklą „Dirvą“ ir ją išugdė į vieną iš žinomesnių leidyklų Lietuvoje.

Gimęs ūkvedžio šeimoje, spaudos draudimo metu pramoko skaityti namuose iš lenkiško elementoriaus. Gal taip buvo saugiau, o gal apie 1890 metus lietuviški elementoriai kaime buvo retenybė. Tačiau, nežiūrint draudimo bei trūkumų, lietuviška knyga Dundzilų šeimos neaplenkdavo: kun. A. Grincevičiaus ir kitų dėka namuose atsirasdavo lietuviškų knygelių, kurias garsiai paskaitydavo amžiumi vyresnė sesuo. Taip pat tėvai dar slėpdavo draudžiamųjų knygų transportus, skirtus Simnui. Jaunasis Adomas trejus metus Kalvarijoje lankė mokyklą, kurioje pirmą pusmetį nieko nesuprato, nes viskas buvo dėstoma rusiškai. Tie trys metai tai ir buvo visas A. Dundzilos formalus mokslo stažas: būsimasis elementoriaus autorius, verslininkas ir knygų leidėjas jokios kitos mokyklos niekada nelankė ir mokslo diplomų neturėjo. Trys vyresni Adomo broliai šimtmečio pradžioje išvyko Amerikon, į mums čia pažįstamą Pennsylvanijos angliakasių Lietuvą.

Lietuviškos spaudos įtaigotas, A. Dundzilos dėmesys apie 1908 m. nukrypo į prekybą ir į spaudos techniką. Tuo metu Lietuvoje visas verslas buvo išimtinai žydų rankose, tad to 26 metų vyro praktiškam susipažinimui su šiomis sritimis galimybių beveik nebuvo. „Lietuvos dirvonuose“ A. Dundzila aprašo tokį diskriminacijos lietuviams pavyzdį: kai V. Penčyla iš žydo išsinuomavo knygynui patalpas, tai kiti žydai puolė nuomuotoją, kad šis lietuviui prekybinę patalpą duoda; išnuomavęs žydas savo kolegoms aiškinosi, kad tai daras pelno tikslu, nes patys žydai jam tokios didelės nuomos nemoka...

Kaip tik tuo metu Marijampolėje susiorganizavo lietuvių „Žagrės“ krautuvė, kurioje A. Dundzila pasisiūlė porą mėnesių dirbti be atlyginimo — dėl įgytino patyrimo. Po stažo „Žagrėje“ jau minėtas V. Penčyla pasikvietė A. Dundzilą į savo knygyną vedėjo vietai. Pas Penčylą dirbdamas A. Dundzila paruošė savo elementorių, kurio paskutiniam viršelio puslapyje net atspausdino V. Penčylos knygyno skelbimą. Iš čia 1913 vasarą jis kėlėsi į Vilkaviškį jau savarankiškam knygų prekybos darbui.

Atsistatančioje Lietuvoje Dirvos bendrovės veikla gražiai augo. Aišku, nebuvo lengva, bet 1918 įkurta bendrovė tuoj atidarė knygyną Marijampolėje, 1919 jau įsigijo pirmąsias spausdinimo mašinas. Tų pat metų rudenį Švietimo ministerija spaustuvei davė pirmąjį komercinį užsakymą, atspausdinti „Švietimo darbo“ numerį. (Tą numerį taip pat Vilniuje mačiau pirmą kartą.) Jau lenkams užėmus Vilnių, 1921 m. Dirva atidarė knygyną Kaune, o 1939, atgavus Vilnių, knygyną Vilniuje. Pirmaisiais metais bendrovės knygynai laikė platesnio pobūdžio prekes, net ir muzikos instrumentus; po kiek laiko susikaupta vien į prekybą knygomis bei rašomąja medžiaga ir į knygų leidimą.

Dirvos leidinių skaičius pirmojo dešimtmečio metu riedėjo taip: 1919 — vienas, 1920 — penki leidiniai, 1921 — aštuoni ir taip kasmet daugiau, iki 1927 buvo išleista net 37 leidiniai, vidutiniškai skaičiuojant, po tris per mėnesį! Per pirmą dešimtmetį Dirva išleido 175 leidinius, o 1938 m., minint 20 metų darbo sukaktį, pasirodyta su liuksusiniu Kazio Šimonio kūrybos albumu, pažymėtu leidyklos 500-ju leidinio numeriu. Dirvos autorių sąrašas, ypač imant vyresniųjų rašytojų kartą, yra įspūdingas. Jį galima pradėti su M. Biržiška, vesti per J. Damijonaitį, Pr. Mašiotą, Lazdynų Pelėdą, K. Šakenį, Vaižgantą, iki Žemaitės. Visų autorių, aišku, čia neišminėsime.

1981 rudenį Vilniuje man

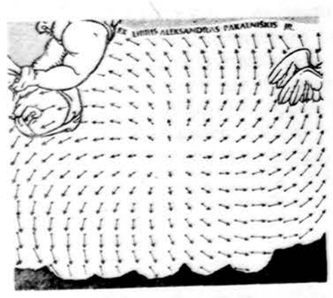

Henrietos Vepštienės ekslibriai

taip pat rūpėjo patirti, kiek leidinių Dirva išleido paskutiniųjų dvejų metų laikotarpyje, iki 1940 m. sovietų okupacijos ir tuoj pat sekusios bendrovės nacionalizacijos. Radau ir su dideliu alkiu perskaičiau 1940 m. išleistą, 540-tą Dirvos bendrovės leidinį; aukštesnio numerio už 540 neteko užtikti. Radinys buvo Jules Verne populiari pasaka „Aukštyn kojom“. Turint omenyje mūsų išeivijos knygų leidimo sąlygas bei mūsų visuomenės skaičius, gali būti įdomu suminėti ir ano leidinio charakteristiką: tiražas — 1,700 egz., kaina — 2.20 litų, į lietuvių kalbą išvertė B. Rutkūnienė. Įterpsiu dar savo asmenišką pastabą, kad ši J. Verne knyga man pasirodė daug silpnesnė už kitus to paties autoriaus veikalus. Nežiūrint to, knygą skaičiau su dideliu sentimentu ir jaunatviška tėvo rankų palikimo romantika.

Nepriklausomybės dekadose Dirva bujojo ir, aišku, varžėsi su eile kitų žymių leidyklų, kurias V. Civinskas aptaria LE XII tomo straipsnyje apie knygas. Nežiūrint šlubuojančios sveikatos, A. Dundzila vedė bendrovės reikalus, kas porą metų aplankydavo po kelias vakarų Europos valstybes, aktyviai dalyvavo Verslininkų sąjungos veikloje, buvo sąjungos vienas iš steigėjų ir pirmininkas. Bendrais spaudos bei verslo klausimais rašė straipsnius, o 1935 m. išleido savo atsiminimų bei straipsnių rinkinį atskira knyga, pavadinta „Lietuvos dirvonai“. Tuometinė periodika šią knygą palankiomis recenzijomis sutiko, o išlikusiais asmeniniais laiškais yra šiltai atsiliepę prof. St. Šalkauskis ir Lietuvos Pasiuntinys Paryžiuje, A. Dundzilos vienamžis, marijampolietis P. Klimas. Dirvos dvidešimtmečio proga 1938 m. Lietuvos vyriausybė A. Dundzilą apdovanojo Gedimino ordinu. Kun. P. Dambrauskas jau mirusį A. Dundzilą 1953.I.3 d. „Drauge“ charakterizuoja kaip lietuvį, išleidusį 2 milijonus knygų.

Visapusiai žvelgiant, galima paminėti ir kritiškų atsiliepimų. Štai, J. Aistis savo knygoje „Apie laiką ir žmones“ neslepia savo nepasitenkinimo Dirvos eilėraščių rinkinio išleidimu bei leidėjo — jaunojo autoriaus ryšiais. Visas vėlesnes savo knygas J. Aistis jau davė leisti „Sakalo“ leidyklai... Čia gal bus kokio nelaimingo asmeniškumo

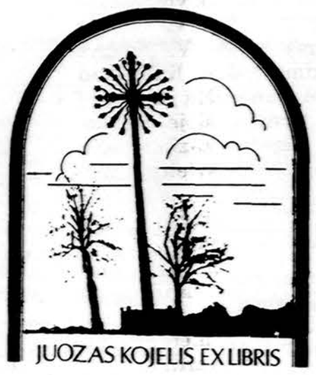

Vytauto O. Virkau ekslibriai

epizodas, nes tuoj pat toliau, piešdamas „Sakalo“ A. Kniūkštą, J. Aistis gėrisi „Sakalo“ avansu mokamu honoraru girtaujančiam Jonui Marcinkevičiui. Aš gi prisimenu, kai tas pats J. Marcinkevičius, įsiskolinęs Kauno geležinkelių stoties bufetui, skambindavo vėlai vakare Dundzilams į namus ir kaip tėvas tada nervindavosi ir pykdavo. Pasirodo, kad Dirva irgi mokėjo J. Marcinkevičiui honorarą avansu, o visi 1939 m. ypač džiaugėsi, kai to paties J. Marcinkevičiaus Dirvos išleistos „Kražių skerdynės“ laimėjo Katalikų Veikimo Centro premiją.

Aš pats taip pat nešioju vaikišką širdgėlą Dirvos bendrovės sąskaiton... Kai 1939 pradėjau lankyti pradžios mokyklą, pirmąkart pamačiau, kad yra ir kitų leidyklų išleistų sąsiuvinių. Man, savaime aišku, visos rašymo priemonės galėjo būti tik iš Dirvos, tokia jau buvo tėvų valia, taškas. O kitur gaunami, draugų kuprinėse nešiojami sąsiuvinių viršeliai man tada buvo daug gražesni už Dirvos sąsiuvinius...

Vėl kalbant rimtai, sovietai ir į Dirvą, ir į A. Dundzilą žiūrėjo, aišku, per savus akinius. 1940 m. bendrovė buvo nacionalizuota, o Dundzilų šeima paskirta 1941 m. birželio mėnesio antron trėmimų bangon į Sibirą. Jau dabartiniais laikais Mažoji Tarybinė Enciklopedija dar užtepė, kad Dirva išleidusi ir bulvarinių leidinių. Nesileisdamas į polemiką, pasakysiu, kad šiandien mielai vėl perskaityčiau Dirvos išleistą Pilyponį, jį gal jaunimui rekomenduočiau. Deja, Vilniuje buvodamas Pilyponio raštų nepataikiau surasti. O Dirvos išleisti klasikai jau buvo minėti anksčiau.

Vokiečių okupacijos metais A. Dundzila Dirvą buvo Kaune atkūręs ir, jei neklystu, pajėgė išleisti didelio formato Lietuvos herbą — Vytį. Šis Vytis buvo spausdintas turbūt „Spindulio“ spaustuvėje, nes Marijampolėje buvusi Dirvos spaustuvė su gera dalimi miesto 1941 m. sudegė.

IV. Pabaigai

Iš pat pirmųjų vaikystės vaizdų akyse stovi labai aukšto ūgio tada atrodęs, žilstelėjęs, tamsia eilute apsirengęs tėvas. Su tėvo asmenybe sinonimai — Dirva, knygos, apskrities knygyno langas Kauno Pažangos rūmuose, bauginantis spaustuvės mašinų triukšmas Marijampolėje ir, atidarius knygyną atgauto Vilniaus Gedimino gatvėje, senosios sostinės egzotika.

Jau apsigyvenus Chicagoje, 1951 metais mūsų šeimą aplankė mirtis. Per Kūčias, Adomo vardo dieną, siaučiant šalčiams, tą niekad dar nematyto elementoriaus autorių palydėjome į Šv. Kazimiero kapus.

Dabar Vilniuje pasklaidęs jo paruoštą ir išleistą elementorių, stengiuosi atskaičiuoti 100 metų atgal ir atkurti to Suvalkijos kampelio vaizdą, kuriame Vincas ir Marcelė Dundzilai rūpinosi savo šeima: mokė, kiek galėjo, savo vaikus, jiems gero norėjo, „Padėk, Dieve“, meldė ir linkėjo.

Naudoti šaltiniai:

1. Kalvarijiškis (A. Dundzila), „Dieve padėk!“, elementorius, autoriaus leidinys, 1912 m.
2. A. Dundzila, „Lietuvos dirvonai“, Dirvos B-vės leidinys, 1935.
3. „Dirva, dešimt sėjos barų 1918/-1929“, Dirvos B-vės leidinys, 1929.
4. Lietuvių Enciklopedija, Lietuvių Enciklopedijos Leidykla, V t. („Elementorius“) ir XII t. („Knyga“).
5. J. Aistis, „Apie laiką ir žmones“, TERRA leidinys, metai nepažymėti.
6. P. Dambrauskas, „Lietuvis išleidęs du milijonu knygų“, DRAUGAS, 1953.I.3.

NAUJI LEIDINIAI

● **AIDAI, 1982 m. kovo — balandžio mėn., Nr. 2. Dvimėnesinis kultūros žurnalas.** Vyr. redaktorius — dr. Leonardas Andriekus, O. F. M., 361 Highland Blv., Brooklyn, N. Y. 11207 Kiti redaktoriai — kun. dr. Kęstutis Trimakas, Vytautas Volertas, pagalba dailei - Viktoras Vizgirda. Žurnalą leidžia lietuviai pranciškonai. Administruoja Benvenutas Ramanauskas, O. F. M., 341 Highland Bilvd., Brooklyn, N. Y. 11207. Metinė prenumerata — 15 dol.

Naujasis žurnalo numeris pradedamas Vincento Liulevičiaus straipsniu "Lietuvių išeivija: tautai nuostolis ar pelnas?". Švento Rašto studijoms pašvęstas Antano Rubšio dėmesys, nagrinėjant temą "Išėjimas iš Egipto: liikiminis Šv. Rašto įvykis". Spausdinamas Australijoj gyvenančios jaunosios kartos poetės Lidijos Šimkutės eilėraščių pluoštas. Apie kataloniečių poetą Joaną Maragallį parašęs ir jo eilėraščių lietuvių kalbon išvertęs Povilas Gaučys. Ypač kruopščiai ir daugeliu atžvilgių šviežiai parengtas Pauliaus Rabikausko raštas "Konstantino Sirvydo asmuo ir reikšmė". Beletristikos pasiilgusieji godžiai pulsis prie Nelės Mazalaitės — Gabienės legendinio sukirpimo apybraižos "Atšvaitas". Archeologijų ir proistorių mėgėjams bus tikra atgaiva dr. Vinco Vyčino straipsnis "Baltų kilmė". Vytautas Vaitiekūnas užbaigia ankstesniame "Aidų" numeryje pradėtą apžvalgą "Politika 1981 metais".

"Iš minties ir gyvenimo" puslapiuose Antanas Maceina sklaido temą "Religija ir kalba", o kun. S. Raila duoda Lietuvių katalikų religinės šalpos 20 metų veiklos apžvalgą. Vaidoto Užupio žvilgsnis nukreiptas į dail. Kęstučio Zapkaus meninius laimėjimus. Šio dailininko darbais daugiausia iliustruoti ir naujojo "Aidų" numerio puslapiai. Realių šiandieninių pavyzdžių parenka J. Lieponis sovietų užgožtoje Rytų Europoje temai "Rytų Europos tautos susigrąžina prarastą istoriją".

Naujų knygų skyriuje recenzuojami net šeši leidiniai. Marija Stankus - Saulaitė aptaria Kazio Bradūno poezijos knygą "Užeigoje prie Vilniaus vieškelio". Jurgis Gliauda rašo apie Vytauto Volerto "Greitkelį", Vl. Kulbokas pasklaido K. Barėno redaguotą "Dešimtąją pradalgę". Gintautas Vėžys pristato Vitolio E. Vengrio knygą apie lietuviškuosius ekslibrius. „Lithuanian Bookplate/ Lietuvių ekslibriai“. Aug. R. rašo apie kun. Juozo Prunskio redaguotą leidinį "Lietuviai Sibire". J. A. Stiklorius vertina J. Pajojo knygą „Soviet Genocide in Lithuania".

Vytauto O. Virkau ir Henrietos Vepštienės ekslibriai "Galerijoje"

Vytauto Virkau ir Henrietos Vepštienės ekslibrių paroda vyko "Galerijoje", Chicagoje, nuo balandžio 13 iki gegužės 2 d. Virkau išstatė 100, Vepštienė 50 ekslibrių. Eksponatų tematika įvairi: ekslibriai skirti institucijoms ir privatiems asmenims, lietuviams ir nelietuviams. Abu dailininkai dirba panašiame formate, bet jų technika skirtinga. Vieni ekslibriai savo paskirtį pasieks ir bus įklijuoti į knygą, kiti liks rinkėjo kolekcijoj. Bet jų visų bendras vardiklis yra ryšys tarp ekslibryje išreikšto vaizdo su asmens (ar institucijos) charakteristika. Taip buvo nuo pat ekslibrių istorijos pradžios (pirmasis ekslibris buvo pagamintas Vokietijoje 1450-1470 m.; Lietuvoje pirmasis ekslibris pasirodė 1518 m., Amerikoje — 1642). Štai keletas vieno ir kito dailininko išstatytųjų ekslibrių pavyzdžių:

Vytautas Virkau

Czesław Miłosz — Šv. Onos bažnyčios sieninė fotografija, kuri, stovėdama prieky, dalinai užstoja du šakotus medžius, augančius šalia jos lyg iš sienos. **Vladas Žukas** — povo plunksna ir erelio galva negatyviniai atspausta ant juodų skersinių dryžių. **Irena G. Virkau** — kiaulytė, ant kurios šono nupiešta daili peteliškė; ant kiaulytės sėdi angeliukas su knyga rankose. Visa tai išdėstyta neproporcingai išmatuotoje gamtoje — aukštas, virš debesų iškylantis aguonos žiedas, šalia jo gražiai nuaugęs medelis. **Vincas Trumpa** — piešinių montažas, kuriame galima įžiūrėti Napoleono portretą, snapuotą erelio galvą, paskendusius apskritimų, kvadratų ir augalų miške. **L. Gerulaitis** — viduramžio lotyniškas tekstas su vokiškai užsibaigiančiom eilutėm: "Hic liber est mein. Ideo nomen meum scripsi darein. Si vis hunc librum stehlen, Pendebis an der Kehlen..." **Marius Katiliškis** — juodame keturkampyje baltai išplautos augalų formos; visą kompoziciją karūnuoja miniatiūrinis lietuvių liaudies kryželis. **M. Paškevičienė** — neišlygiuotos raidės, iš kurių išauga gėlių, paukštelių ir lapų užuominos. **A.J. Greimas** — senovės prūso portretas, apsuptas gotiško ir lotyniško raidyno, kuriame kartojasi senieji lietuvių dievų vardai. **Kazys Janulis** — abstraktus formų piešinys, primenantis fenikso prisikėlimą iš savo pelenų. **Povilas Gaučys** — tarpukalnėj užaugusi palmė, o virš jos keturios saulės su lietuvišku monetų įspaudomis. **Jurgis Blekaitis** — romėniško dailumo angelas, ir neskrisdamas kelia vėjo bangas. **Henrikas Nagys** — augalinių formų labirinte matosi erelis, peteliškės ir šventojo aureolė. **Vytautas Vepštas** — skraidančios miesto formos, tvirtai įrėmintos į architektūrines duris. **Kostas Ostrauskas** — maža žmogysta su neproporcingai dideliu sparnu žaidžia su didesne už save peteliške: ant jos sparno dailiai išsirietęs vikšras. **Liūnė Sutema** — povandeninių augalų simfonija: šaknys, daigai, lelijų lapai, kurių vienas labai panašus į žmogiškąjį veidą. **Vytautas Kavolis** — tarp dviejų lapų išsikeroję apdžiūvusios šakos, kurių sąnariuose pilna akių. **Liudas Dovydėnas** — praviras keturkampis, iš kurio centro trykšta žolės ir du pradžiūvę žiedai. **Gintautas Vėžys** — cilinderiuotas frantas sėdi napoleoniškoje kėdėje; prie jo kojų miestų miestai, o rankose didžiulė ekslibrių knyga. **Darius Lapinskas** — prašvilpiančios linijos, vienos storesnės, kitos plonesnės; plonosios užstoja gėles. **Kelertas** — lapų jūroje nuskendusi miesto rotušė. **V. Milius** — imponuojanti kaimo varpinė, pakilusi į dar labiau imponuojančius debesis, iš kurių byra juodi lapai. **Icchokas Meras** — povo plunksnomis pavirtę papilti dažai, vidury vazonas su lapuotu augalu, iš dugno nutįsę nuvytusio lapo griaučiai. **Janina Marks** — tobulos moters kojos be kūno; vietoj kūno apvalaus staliuko viršus, ant kurio padėta romantiškos skulptūros dailiai atrodanti galva. **Nyka - Nyniūnas** — lygiagrečiomis strėlėmis suaižytas velykinės lėlijos paveikslas, bet dar ne visai sutrupėjęs. **A. Kezys** — kantičkų posmas apie iš "Rojaus iszmestą Hewą diel wabulą walgymą..." **Kazys Bradūnas, D. & G. Vasiliauskai, V.E. Vengris, G. & D. Procutai, Mykolas Morkūnas** — vienas kitam gimininga ekslibriai: stiprūs grafiški mostai, tai nubanguojantys kaip debesys (Bradūnas), ar išsiveržiantys kamuoliais (Procutai), ar primenantys plačiai išsikerojusį augalą su žiedais (Morkūnas), ar užtvarą, kuri vos atlaiko putojančią bangą (Vasiliauskai).

Vytautas Virkau vartoja kolažą, piešinį, frotažą, kirptą popierių ir kitokias grafines priemones. Užbaigta kompozicija, su savininko vardu ir pavarde ir žodžiu "Ex Libris" fotografiniu būdu sumažinama ir ofsetu atspausdinama.

Henrieta Vepštienė

Danguolė Variakojytė — jos pačios portretas, nukritęs į Kodako filmų atplaišas, virš jų šviesūs langai. **Aleksandras Pakalniškis** — strėlių sūkurys, kurio viename krašte angeliuko užpakaliukas, o kitame jo sparnai. **Henrieta** (Vepštienė) — įpiešta autoportretinis veidas į savo šešėlį sniege; virš jo parašas angliškai: "If you take this, may my shadow haunt you". **Zina** (Morkūnienė) — jos rankų fotografija; rankos žieduotos, ant krūtinės brangūs karoliai, dešinėje rankoje puodukas kavos. **Romas Misiūnas** — kinietiškos tekstūros apniktas jo akiniuotas portretas. **Algis Mickūnas** — du Afrikos džiunglių kavalieriai, virš jų ranka su plunksna, rašanti gotišką dailyraštį. **Linas Vepštas** — triptikas, susidedąs iš daugialypio jo portreto, piršty nuospaudų ir apvirtusio laivo liekanų. **Mykolas Morkūnas** — jo fotografija: siluetas prie spaustuvės mašinų, šone kvadratuotas spaustuvės langas. **Jonas Dovydėnas** — jo portretas bažnyčios lango fone, veidą uždengia foto aparatas. **Vytautas Virkau** — jo studijinis portretas su atvirkštiniu atspindžiu, tarsi kortų karalius; šalia jo tapybos darbas ir lango užuolaidos. **Eglė Juodvalkė** — iš jos burnos trykšta srovės. **Violeta Kelertienė** — besišypsančio veido atkartojimas tarp raštuotų tiesių ir augalinių linijų. **Jonas Jurašas** — petinga jo fotografija, atkartota lyg šešėlyje net penkis kartus, o virš jų gracinga paukščio plunksna. **Vytautas Vepštas** — kepuriuotas ir ūsus besukąs Vepštas, įmontuotas į namo bréžinį, ant kurio sėdi paukštis, virš jo aukštai išaugusi keturkampė rožė. **Linas Katinas** — iš laikraščio iškirpta jo veido fotografija ir priklijuota prie katino kūno. **Austė Pečiūraitė** — jos dailus veidas su vasarine skepetaite primontuotas prie dailios skulptūros su brangakmeniais papuoštu nuogu kaklu ir dailia medžiaga apdengtais pečiais. **Kostas Ostrauskas** — iš praviros spintos išžygiuoja pats Kostas. **Janina Kinkienė** — jos veidas įmontuotas į egiptietiškos mumijos biustą, galvą puošia skarmaliniai plaukai.

Henrietos Vepštienės ekslibrių pagrindinis vaizdas yra foto portretas, kuris yra įkomponuotas į kitus tematinius elementus. Jie yra imami iš įvairių šaltinių — kaligrafijos, mokslinių vadovėlių grafų, architektūrinių bréžinių, tinkamų asmeniui charakterizuoti. Labiausiai jos mėgiami yra foto kolažai ir montažai, palikti be spalvų arba ranka paspalvinti. Visi jos ekslibriai pagaminti ant fotografinio popieriaus kontaktiniu būdu. Ankstyvesnieji jos darbai yra simetriškai išbalansuoti (centre portretas, šone kiti elementai), vėlesni yra laisvai išdėstyti, neįrėminti, daugiau gaiviališki, mažiau apriboti griežtu formalizmu.

Abu dailininkai sutinka priimti užsakymus. Kas turi nemažą biblioteką ir norėtų į savo knygas įklijuoti savo asmenišką ekslibrį, gali kreiptis į "Galeriją" arba tiesiai pas patį dailininką su savo užsakymu.

Algimantas Kezys